

L-ETIMOLOGIJA TAL-KELMA

“DGHAJSA”

F'wiehed mill-artikli lingwistiċi tiegħu l-Professor Ġ. Aquilina¹ jgħid li l-unika evidenza miktuba li għandna tal-kelma “dghajsa” hija دَغَيْسَة, *barque*, li tinsab f'*Supplément Aux Dictionnaires Arabes* (Leide, 1927) ta' R. Dozy. Dan mhux eżatt għax hafna mill-lessikografi bikrin Maltin, kif ukoll xi kittieba oħra ta' qabel l-1927, isemmuha fix-xogħlijiet tagħhom. G.P.F. Agius de Soldanis (c.1750), M.A. Vassalli (1796), F. Vella (1843), G.B. Falzon (1845), V. Azzopardi (1856), G.B. Falzon (1882) kollha jinkluduha fid-dizzjunarji tagħhom u x'uħud minnhom ukoll jagħtu l-plural “dghajjes”.² Fost il-kittieba l-oħra li jużaw il-kelma fix-xogħlijiet letterarji tagħhom insibu lil A.E. Caruana f'*Ineż Farruġ* (Malta, 1889), A. Precia fi *Storja Sagra* (Malta, 1895), Dun Xand Cortis f'*Fil-Habs bla Htiġa* (Malta, 1900),³ u Ġ. Muscat-Azzopardi f'*Nazju Ellul* (Malta, 1909). Dan kollu jistabbilixxi l-fatt li l-kelma “dghajsa” u l-plural “dghajjes” kienu diġà jeżistu f'nofs is-seklu tmintax fil-kitba⁴ u jintużaw sew f'kitbiet ta' wara. Fl-użu tad-diskors il-kelma tiddher li kienet tintuża għielha mhabba fl-eżistenza ta' żewġ plurali kif mogħtija minn de Soldanis. Cremona jmur aktar 'il bogħod meta jgħid li fis-seklu hmitax *la barca da passo* kienet magħrufa bl-isem ta' “dghajsa tal-mogħdija”.⁵ Għalhekk, minkejja li A. Mifsud⁶ ma jagħti ebda hjiel fuq kif kienet tissejjaħ bil-Malti, skond Cremona “dghajsa” kienet f'halq il-poplu diġà fil-medjuevu.

Ir-riċerka bikrija li semmejt standardizzat l-għerq D-Għ-S u l-forma disillabika b'dittong fl-ewwel sillaba u b'sillaba miftuħa fit-tieni.

-
1. “Arabic Influence in the Maltese Language”, f'*The Malta News* ta' 1-20, il-21, il-22, il-23, l-24, il-25, is-26 u s-27 ta' Mejju, 1975.
 2. De Soldanis saħansitra jagħti l-plural determinat “dghajsiet”, li hadd aktar mill-oħrajn ma jagħti. Wara evidenza lessikografika bħal din hija kurjuża għaliex V. Busuttil ma jdahħalx “dghajsa” fid-dizzjunarju tiegħu, *Dizzjunarju mill-Malti għall-Ingliż bil-Frazjologija* (Malta, 1900).
 3. Miġjub fil-*Kotba għall-Mogħdija taż-Żmien* Nru. 5 (Malta, 1900).
 4. L-egdem evidenza miktuba ta' “dghajsa” li stajt insib kienet fil-manuskritt ta' de Soldanis.
 5. “La Marina Maltese dal Medio Evo all'Epoca Moderna: Storia e Terminologia Marittima” fil-*Journal of Maltese Studies* (1964), pp. 177-197. Il-“mogħdija” kienet il-feribowt li tittraġitta bejn il-gzejjer Maltin: ara A.P. Vella, *Storja ta' Malta* Vol. I (Malta, 1974) p.129.
 6. f'“L'Approvvigionamento e l'Università di Malta nelle Passate Dominazioni”, fl-*Archivum Melitense*, Vol. III, 1918, Nru. 5.

Barra minn hekk, il-biċċa l-kbira tal-lessikografi bikrin, fis-sistemi differenti tagħhom ta' l-ortografija, kienu jiddistingwu bejn il-hoss velari u dak gutturali li fl-Għarbi huma rrapreżentati fil-kitba bl-'ghajn' u bir-'rghajn'.⁷ Dawn kitbu "dghajsa" bi grafema li tikkorrispondi għar-'rghajn'. Din hija indikazzjoni għall-etimoloġija tal-kelma billi, fid-diversi tentattivi biex jistandardizzaw l-ortografija, ir-riċerkaturi ewlenin kellhom iqallbu l-lingwi ta' l-istess razza biex isibu n-nisel.⁸ Però, ma hemm ebda speċifikazzjoni etimoloġika fuq ix-xorta ta' 'd' u 's' mħabba li fil-Malti medjevali mitkellem ma jidhirx li kienet issir distinzjoni bejn, ngħidu aħna, il-fonemi Għarbin /d/ u /d̥/ jew /s/ u /s̥/.⁹

Ir-riċerka reċenti tikkonferma r-'rghajn' bħala r-radikali tan-nofs fl-għerq etimoloġiku ta' "dghajsa", tistabbilixxi d-'dal' fil-pożizzjoni inizjali u tagħti l-alternattivi 'sin' u 'sad' għall-konsonanti finali.¹⁰ Din ir-riċerka stabbilita telimina bosta possibbiltajiet minkejja similarità formali ta' x'uhud minnhom ma "dghajsa",¹¹ u etimoloġikament

7. X'uhud mid-distinzjonijiet li jagħmel l-Għarbi huma fonetikament irrappreżentati hekk:

GRAFEMA	(ISEM)	DESKRIZZJONI FONETIKA
ع	('ghajn')	frikattiva faringali mlehhna
غ	('rghajn')	frikattiva velari mlehhna
د	('dal')	plossiva dentali mlehhna
ذ	('dhal')	frikattiva interdentali mlehhna
ض	('dad')	plossiva alveolari mlehhna
س	('sin')	frikattiva dentali mhux imlehhna
ص	('sad')	frikattiva alveolari mhux imlehhna
هـ	('hamza')	plossiva glottali mhux imlehhna
ق	('qaf')	plossiva uvulari mhux imlehhna

F'dan l-istudju wkoll għall-pronunzja u t-tliiss ta' elementi qiegħed nuża s-sinjali / /, għall-istress ewlieni is-sinjali, għall-għerq morfologiku u għat-trasformazzjoni l-ghelm ➡

8. Timplika wkoll eżistenza fonetika fil-fonoloġija qadima tal-Malti u tagħti hjiel għall-pronunzja medjevali tal-kelma. Fil-Malti medjevali kienet issir distinzjoni bejn iż-żewġ elementi, /s/ u /s̥/, x'aktarx b'xi adattazzjonijiet lokali, u din id-distinzjoni baqgħu għaddejnin xi fdalijiet tagħha f'djaletti regionali fis-seklu ta' wara: ara E.F. Sutcliffe *A Grammar of the Maltese Language* (Malta, 1960) p.v, p.6; G. Aquilina *Papers in Maltese Linguistics* (Malta, 1961) p. 134 para. 8 u 9; D. Fenech *Lingwistika Generali* (Malta, 1980) p. 69-70. Hekk nistghu naraw il-pronunzja medjevali /d̥s̥gaisa/ fejn /s̥/ hija vokali dghajfa, fdal ta' /u/.
9. Ara Nota 7 *supra*. Kieku d-distinzjoni fonetika x'aktarx li kienet b'xi mod tif-facc fil-kitba bħal fil-każ ta' l-'ghajn' u r-'rghajn'.
10. Aquilina *Papers* p.11; Cremona *op.cit.* p.178; E. Serracino-Inglott *Il-Miklem Malti* (Malta, 1975-) *sub voce*.
11. Perezempju, tista' telimina l-probabbiltà qawwiya tat-tniiss minn تنييس (S. Kassab u G. Hammam, *Arabic and English Dictionary*, Beirut, 1888) li fid-djalett tas-Sirja tfisser "marka tar-rigel (footprint); passagg (track)" (ara: J.G. Hava, *Al-Faraid Arabic-English Dictionary*, Beirut, 1970). Din it-tifsira setgħet nebbhet l-idea li b'dghajsa wiehed għandu passagg fuq il-bahar. U aktar

tagħti:

- i) دغيس
ii) دغص

Aquilina, Cremona u Serracino-Inglott, fuq l-evidenza ta' Dozy u Freytag, jagħtu دغيس, barca minn gherq i u دغيس, barque minn gherq ii. Serracino-Inglott iżid li "dgħajsa", diminuttiv ta' "dgħasa", hija mnisla minn دغصة, "irkobba", bil-plural دغاص, ¹² mħabba fl-ghamla tal-patella, jigiġifieri mill-gherq etimologiku ii. Imma wara jikkwota "dgħajsi" minn دغيسي, jigiġifieri mill-gherq i biex jerga' jhalli r-ricerka inkonkluziva. Mid-dizzjunarji kollha kkonsultati, dak ta' Dozy biss jagħti l-gherq i. Hemm, għalhekk, probabbiltà kbira li دغيس hija biss varjanti ta' دغيس. Fl-istess hin għandna evidenza lingwistika qawwija favur din ta' l-aħħar li għandha l-istess gherq ta' u rinfurz semantiku minn دغصة. L-iżvilupp fonologiku wkoll jidher li jinvolvi proċessi komuni fil-Malti djakroniku: telf ta' valuri konsonantali b'konsegwenza ta' riduzzjoni sillabika mħabba fl-assimilazzjoni ta' l-ewwel żewġ sillabi u l-bdil sillabiku finali li wassal għal sillaba miftuħa b'telf ta' l-approssimanti

/du + gai/ ⇒ /dai/

/jas/ ⇒ /sa/

Ir-rinfurz aċcentwali fuq l-ewwel sillaba kellu jseħħ bilfors imħabba mhux biss f'dan l-addattament fonologiku, imma wkoll imħabba fil-passaġġ minn ilsen għal ieħor.

L-iżvilupp storiku tal-kelma jmur aktar lura. Imħabba n-nuqqas ta' kitba b'Malti medjevali ma jistax ikollna stampa ċara ta' kif inbidlet il-kelma. Izda fil-lingwistika djakronika wieħed jista' jqabbel ma' lingwi oħra u forsi joħroġ xi konkluzjonijiet li l-evidenza letterarja biss tista' tikkonferma.

Kieku kellna nwarbu r-ricerka stabbilita niltaqgħu ma' aktar possibbiltajiet, fosthom dawn:¹³

- a) it-twaħhid¹⁴ د, "possessur ta'", ma' xi forma

minn hekk għaliex fit-taħdit fl-Egizzjan u fis-Sirjan il-kelma titiessen bl-'akka' minflok bl-'ghajn': Hava *op.cit.*; Elias u Elias *Modern Dictionary Arabic-English* (Cairo, 1979). Seta' fil-Malti kien hemm xi addattazzjoni simili ta' l-'ghajn' li wara fixklet lir-ricerkaturi.

12. Sib din il-kelma f'G.W.Freytag, *Lexicon Arabico-Latinum II* (Halis Saxonum, 1830); Kassab u Hammam *op.cit.*; Hava *op.cit.*; J.M.Cowan, *Arabic-English Dictionary* (London, 1976); Elias *op.cit.*

13. Fil-każ ta' possibbiltà (a) u (b) nemm hafna onrajn u fi studju itwal jistgħu jit-qiesu kollha. Ara wkoll nota 11 *supra*. Dan id-dubju etimologiku donnu jindika addattazzjoni lokali bikrija. Forsi dan wassal lil Aquilina biex jikkonkludi: "The dgħajsa, as a boat, is as distinctly Maltese as the gondola is distinctly Venetian... Dgħajsa is exclusively Maltese..." Ara "Arabic Influence" *op.cit.*

14. Twaħhid ibbażat fuq l-istess linji ta' "bu-"; eż.: "bubaqra"¹⁵, "bućaqq", "buććkra", "budebbus" eċċ. fil-każ ta' "bugħaddas" ġie li titliessen /bwad-da:s/.

- bħal غَالِمٌ , “li jogħdos”, biex jinħoloq kunċett li seta’ jimplika xi mirkeb il-baħar – l-irbit semantiku li għandu l-għerq غَرَس wassal għal غَوَاصَةٌ , “sabmarin”,¹⁵ li jista’ jinkoraggixxi din l-ipotesi;
- b) it-twaħħid ta’ دُفْعٌ li fil-Malti tat “dugh” (injama mqawwsa ta’ bettija) ma’ xi forma bħal غَوِيٌّ , “biċċa xogħol diffiċli”, seta’ wkoll wassal għal xi kunċett li jfisser biċċa marittima – speċjalment meta fl-idjoma Għarbija nsibu رَكِبَ الْمَوْصَا , “rħielha għal xi biċċa xogħol iebes”,¹⁶
- c) it-tibdil djalettali li seta’ sar fil-kelma قَيْسَةٌ¹⁷ li fl-Egizzjan¹⁸ hija “dghajsa tal-qluġ kbira li tbahħar fuq in-Nil”¹⁹ – il-plożiva uvulari m’hix imleħħna /q/ tista’ tinbidel reġjonalment f’xi velari /g/ jew /g/, imbagħad tghaddi għall-modifikazzjoni /dj/ fit-tlissin.²⁰

Fl-istudju tat-tnissil ta’ kelma, il-grajja storika tal-forma mhux dejjem tkun faċli, l-aktar meta tkun għaddiet minn evoluzzjoni fonologika. It-tiftix, però, jista’ jikxef żviluppi semantiċi. Donnu jidher, għalhekk, li “dghajsa” qieghda gġarrab tidjiq semantiku. Vassalli jagħti *exigua navicula*, “bastiment ċkejken”, bħala waħda mit-tifsiriet²¹ u Cremona bħala jagħti *parva navis*, “vapur żgħir”.²² Dan ta’ l-aħħar ukoll jimplika li d-dghajsa medjevali kienet daqs lanċa kbira, u xi rumanzieri tas-seklu dsatax ukoll użawha bħala lanċa tal-passigġieri (tal-pass). Xi oħrajn ippreferew jużaw il-kelma “kajjik” f’kuntest fejn illum forsi nużaw “dghajsa”. De Soldanis jiddistingwi bejn “dghajsa żgħira” li jsejjah “ferilla” u dghajsa tas-sajd” speċi ta’

15. Cowan *op.cit.*; Elias *op.cit.*

16. Hava *op.cit.*

17. قَيْسٌ , bit-tifsira bażika ta’ “qies, kejl”, x’aktarx li għandu xi relazzjoni mal-Latin *capsa*, “kaxxa, reċipjent, senduq”, li tat il-Provenzal Qadim *caisa* u l-Franċiż Qadim *casse*.

18. Fl-Ingliż hija *gaiassa*. Il-gajassa tan-Nil hija speċi ta’ barġ bi qluġ latin, irrigġjata b’żewġ arbli jew tlieta, u bħal biċċiet oħra ta’ fuq in-Nil (eż. il-markab u n-nuggar) għandha pixkata baxxa. Għandha immun qawwi u tintuża għal kolloxx. Il-gajassa tbahħar mar-riħ u mhux kontra, għalhekk ikollha tiddriftja lura mal-kurrent. Ara: G.Goldsmith-Carter, *Sailing Ships and Sailing Craft* (Londra, 1969) pp.6-7.

19. Elias *op.cit.*; Webster *Third New International Dictionary* (Stati Uniti ta’ l-Amerika, 1966).

20. De Lacey O’Leary, *Colloquial Arabic* ed. riveduta (Londra, 1926) pp.17-19; Aquilina *Papers* p.131. Din l-ipotesi ssib appoġġ mill-proċess ta’ palatalizzazzjoni li twettaq fil-lingwi Indo-Ewropej għall-habta tat-tielet seklu W.K.: ara R.Lord, *Comparative Linguistics* (Londra, 1966) p.114.

21. M.A.Vassalli, *Lexicon Melitense-Latino-Italum* (Ruma, 1796) *sub voce*.

22. A. Cremona *op.cit.*, p.178.

luzzu.²³ Filwaqt li Falzon ifisser "dghajsa qadima" bħala *old bark*, "dghajsa tat-tagħbija" bħala *long boat* u "dghajsa żghira" bħala *wherry*.²⁴ Fit-terminologija marittima writna wkoll, fost oħrajn:

"dghajsa bir-roti"	= vapurett misjuq minn roti forma ta' pali
"dghajsa ta' l-irmonk"	= lanċa tal-ġbid, tagbowt
"dghajsa tal-pass"	= bħal gondola għal għaxra min-nies
"dghajsa ta' Sqallija"	= skuna tat-tagħbija, tragett
"dghajsa tas-saborra"	= mirkeb li jgħorr tagħbijiet tqal għal stabbilità aktar fit-tbaħħir
"dghajsa t'Għawdex"	= lanċa tal-merkanzija u tal-passiggieri, il-mogħdija.

Minn din il-lista jidher li l-medda semantika ta' "dghajsa" fl-antik kienet usa', u llum din il-medda djieqet minħabba l-użu ta' ismijiet alternattivi bħal "skuna", "lanċa", "vapur", "bastiment" u "jott", li x'uhud minnhom huma aktar recenti minn "dghajsa". Illum, f'Malti sitwazzjonali, "dghajsa" jista' jkollha sens ta' mirkeb daqs-xejn kbir: pereżempju "dghajsa ta' Kemmuna" minflok "lanċa ta' Kemmuna" u li fil-fatt hija "vaporett" – kelma ħafna anqas komuni llum minn "lanċa". Barra minn hekk, illum għabt konnotazzjonijiet turistiċi tant li d-"dghajsa tat-turisti", speċi ta' gondola dekorattiva b'kuluri varji, hija karatteristika tax-xtut Maltin. F'dan il-kuntest hija aċċettata fl-Ingliz u tinkiteb *dghaisa* bil-plural *dghaisas*.²⁵

Dan iwassalna għal definizzjoni li tieħu in konsiderazzjoni l-iżvilupp semantiku mill-imghoddi sal-lum:²⁶

DGHAJSA /'daisa/ *n.f.s., pl. det.* dghajsiet, *pl. indet.* dghajjes
D-Għ-S (Għarbi دَغَائِم (?) , li ġejja minn دَغَائِم ,
"ghaġġel biex jagħmel xi haġa", li hi derivazzjoni
ta' دَغَائِم , "faga bl-ikel jew bir-rabja") *t.mar.:* terminu
generali għal mirkeb żgħir ta' l-injam, tal-lasktu jew tal-fajberglass, miftuħ jew b'xi biċċa gverta, jinsaq bl-imqadef jew

23. De Soldanis, *Damma tat-Kliem Kartaginiż*, Librerija Nazzjonali ta' Malta, librerija manuskritt 143, Vol. II, p.109.
24. G.B.Falzon, *Dizionario Italiano-Inglese-Maltese* (Malta, 1882).
25. Webster *op.cit.* Dan id-dizzjunarju internazzjonali, magħruf għall-etimologiji approfonditi, jgħid li hija Maltija fl-etimologija tagħha. Dr.A.Shivtiel u Dr.B.S.J.Isserlin, tad-Dipartiment ta' l-Istudji Semitiċi fl-Università ta' Leeds, ma jichdux dak li jingħad f'Webster *op.cit.* (korrispondenza privata).
26. F'din id-definizzjoni għandna l-kelma, il-pronunzja, n(om), f(emminil), s(ingular), il-pl(ural) det(erminat) u indet(erminat), l-għerq, l-etimologija □ □ , t(terminu) mar(ittimu). L-ismijiet alternattivi u l-kollokazzjonijiet jistabbilixxu l-kelma f'medda semantika wiesja'. Il-misluta (?) tindika dubju etimologiku għalix nara xebh kbir ma' دَغَائِم u دَغَائِم .

bil-palelli, bil-qluġh jew bil-mutur u x'aktarx mhux akbar minn 13-il metru, użat għal skopijiet generali ta' fuq il-baħar kemm fix-xogħol u kemm fid-divertiment;
ismijiet alternattivi – biċċa, inġenju, mirkeb, opra, qoxra.

Charles Briffa

IL-MALTI

Kopji tas-snin mghoddija għall-bejgħ

Prezz: Numru wiehed – 25c

Numru Speċjali – 50c

Żewġ/Tliet/Erba' numri flimkien – 50c

1939: Marzu, Settembru	1965: Marzu; Gunju; Sett./Diċ. (flimkien)
1944: Gunju; Settembru; Diċembru	1966: Marzu; Gunju; Settembru; Diċembru
1945: Marzu; Gunju; Settembru; Diċembru	1967: Marzu; Gunju; Settembru; Diċembru
1946: Marzu; Settembru; Diċembru	1968: Marzu; Gunju; Settembru; Diċembru
1947: Marzu; Gunju; Settembru; Diċembru	1969: Marzu; Gunju; Settembru; Diċembru
1948: Marzu; Gunju; Settembru; Diċembru	1970: Marzu; Gunju; Sett./Diċ. (flimkien)
1949: Marzu; Gunju; Settembru; Diċembru	1971: Marzu; Gunju; Settembru; Diċembru
1950: Marzu; Gunju; Settembru; Diċembru	1972: Marzu; Gunju (Numru Speċjali N. Cremona) Settembru; Diċembru
1951: Marzu; Gunju; Settembru; Diċembru	1973: Marzu; Gunju; Settembru; Diċembru
1952: Marzu; Gunju; Settembru; Diċembru	1974: Marzu; Gunju; Settembru; Diċembru
1953: Marzu; Gunju; Settembru; Diċembru	1975: Marzu; Gunju; Settembru; Diċembru
1954: Marzu; Gunju; Settembru; Diċembru	1976: Marzu; Gunju;
1955: Marzu; Gunju; Settembru; Diċembru	1977: Marzu; Gunju; Sett./Diċ. (flimkien)
1956: Marzu; Gunju; Settembru; Diċembru	1978: Marzu; Gunju; Sett./Diċ. (flimkien; numru wiehed biss)
1957: Marzu; Gunju; Sett./Diċ. (flimkien)	1979: Marzu; Gunju (flimkien); Sett./Diċ. (flimkien)
1958: Marzu; Gunju; Sett./Diċ. (flimkien)	1980: Jannar/Diċembru (numru wiehed biss)
1959: Marzu; Gunju; Sett./Diċ. (flimkien)	1981: Jannar/Diċembru (Numru Speċjali G. Galea)
1960: Marzu; Gunju; Sett. (flimkien); Diċ.	1984: Jannar; Gunju (Numru Speċjali Zieda mat Tagħrif)
1961: Marzu; Gunju; Settembru; Diċembru	
1962: Marzu; Gunju; Settembru; Diċembru	
1963: Marzu; Gunju (Numru Speċjali R. Briffa); Sett./Diċ. (flimkien)	
1964: Marzu; Gunju; Settembru; Diċembru	

Begħat għall-kopji meħtieġa flimkien ma' eċċk għall-annunju ta' kull li jsew il-kopji lis-Sur Pawlu Mifsud (Tel: 40733), 24, Triq il-Linja tal-Ferrovija l-Qadima, B'kara.